

Zamira TURUMBETOVA,

Qoraqalpoq davlat universiteti dotsent v.b,

Psixologiya fanlari doktori S. Sharapova taqrizi asosida

CORRECTION OF DEVIANT BEHAVIOR OF STUDENTS IN THE FIELD OF EDUCATION

Annotation

In the early periods of human history, the processes of social deviance and behavioral deviation were considered immoral and regulated mainly by religious norms. In the article, the behavior of minors deviates from the social rules accepted in society, they do not follow them, and how important is the teacher's communication culture in working with teenagers who have these characteristics, and how important is the teacher's and student's It was discussed about strengthening of relations between.

Key words: Behavior, deviant, genetic, deterministic signs, speech culture, morality, reflex, character.

КОРРЕКЦИЯ ОТКЛОНЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В ранние периоды человеческой истории процессы социальных девиаций и девиаций поведения считались аморальными и регулировались преимущественно религиозными нормами. В статье поведение несовершеннолетних отклоняется от принятых в обществе социальных правил, они им не следуют, а также насколько важна культура общения педагога в работе с подростками, имеющими эти особенности, и насколько важна культура общения педагога и ученика. Обсуждались вопросы укрепления отношений между.

Ключевые слова: Поведение, девиантные, генетические, детерминированные признаки, речевая культура, мораль, рефлекс, характер.

TA'LIM SOHASIDAGI TALABALARNING DEVIANT XATTI-HARAKATLARINI TUZATISH

Аннотация

Insoniyat tarixining dastlabki davrlarida ijtimoiy deviantlik va xulq-atvor og'ishining yuz berish jarayonlari axloqsizlik sifatida qaralgan va asosan diniy me'yorlar orqali tartibga solingan. Maqolada voyaga yetmagan yoshlarning xatti-harakati jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy tartib-qoidalardan chetga chiqishi, ularga rioya qilmaslik va fe'lida shu xislatlari bor o'smirlar bilan ishlashda o'qituvchi muloqot madaniyati qanchilik muhim rol o'ynashi hamda o'qituvchi va talaba o'rtasida aloqalarni mustahkamlash haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xatti-harakat, deviant, genetik, determinlik belgilar, nutq madaniyati, axloq, refleks, xarakter.

Kirish. «Deviant xatti-harakatlar» tushunchasi voyaga yetmagan yoshlarning xatti-harakati jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy tartib- qoidalardan chetga chiqish degan ma'noni bildiradi va ushbu tartib-qoidalarga rioya qilmaslik va ularni buzish bilan xarakter- lanadi [1]. Deviant xatti-harakat, ayniqsa, voyaga yetmaganlar uchun xosdir. Ushbu davrda voyaga yetmagan yoshlarning shaxsiy xislatlari shakllanadi, uning o'z-o'zini anglashi, dunyoni bilishi qaror topadi. Biroq shaxsning shakllanishi va rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, o'ziga xos qiyinchiliklar va og'ishlar, ichki qarama-qarshiliklar hamda ijtimoiy hayotdagi turli vaziyatlarga ko'nika olmasliklar bilan kechishi mumkin. Deviant xarakterga ega bo'lgan yoshlar ko'pincha ta'lim muassasasidagi darslarga bormaydilar, uydan qochib ketadilar, daydilik qiladilar, tilanchilik bilan shug'ullanadilar, spirtli ichimliklar ichadilar, tamaki va giyohvandlikka ruju qo'yadilar. Natijada qonunbuzarlikka moyil bo'lib, jinoyatga qo'l uradilar.

Adabiyotlar sharhi. O'rta asr musulmon Sharqidagi qomusiy alloma Abu Nasr al Forobiy Aristotel izidan borib, falsafani ikki qism – nazariy va amaliyga bo'ladi hamda axloqshunoslikni amaliy falsafaga kiritadi. Axloqiy me'yorlardan og'ish masalalari uning «Fozil odamlar shahri» asarida alohida ko'rsatib o'tilgan.

Buyuk vatandoshimizning fikricha, «...insonga uni go'zal amallar qilish uchun yo'naltiradigan odat mahsuli bo'lmish yetuk xulq lozim. Xulqning yaxshiligi xatti-harakatlarda me'yor qay darajada saqlangani bilan bog'lanadi. Forobiy ba'zilar o'ta lazzatga berilishi, yeyish-ichish va

ayolga ruju qo'yishi tufayli juda bo'shshib ketadi, irodasi yo'qoladi, deydi. Butun kuchini o'z nafsiga sarflaydigan kishida ulug'vorlik tubanlikka xizmat qila boshlaydi, ya'ni fikrlash qobiliyati g'azab va ehtiros kuchlari xizmatida bo'ladi, bu kuchlarning harakati esa yeyish-ichish hamda shahvoniy nafsni qondirishga bag'ishlanadi» [2].

Axloq ilmi va umuman, ijtimoiy hamda tabiiy fanlarda chuqur iz qoldirgan buyuk ajdodlarimizdan biri Abu Rayhon Beruniydir. Beruniy o'z asarlarida insonlar va xalqlarning ijobiy yoki salbiy urf-odatlarini, xulq-atvorining shakllanishida tabiiy muhitning hamda georafik omillarning ahamiyatini ko'rsatib beradi. Bu esa keyinchalik sotsiologiya va kriminologiyada geografik yo'nalish nomini olgan hamda ijtimoiy deviantlik holatlarining paydo bo'lishi va shakllanishida geografik omillarni muhim deb hisoblovchi yo'nalishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Biz bir fikrni boshqalarga tushunarli qilish uchun ongli ravishda gap tuzamiz, uning qanday tuzilishi haqida o'ylaymiz, eng muvaffaqiyatli ibora va ta'riflar qidiramiz. O'yiga kelgan har qanday so'z va gaplarni o'ylamasdan yozib ketavergan kishi yozma nutqni yaxshi egallagan hisoblanmaydi. O'z fikr va maqsadini muvaffaqiyatli, aniq va mantiqiy ifoda qilish uchun o'ylab yoza oladigan kishigina yozma nutqni to'la egallagan hisoblanadi. Yozma nutqni egallash og'zaki nutqning ham sifatli, aniq va silliq bo'lishiga yordam beradi [3].

Kasbiy muammoni muvaffaqiyatli ravishda shunday yechish mumkinki, qachonki o'qituvchi talabalar bilan hamkorlik faoliyatiga samarali kirisha olsa, shaxsni

shakllantirishning maqsadi va vazifalariga javob beruvchi o'zaro ta'sir, o'zaro tushunishni yo'lga qo'ya bilsa, faqat mana shundaygina pedagogik muomala amalga oshadi, xolos.

Pedagogik muomala - o'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish usullarining muayyan tizimini aks ettirish vositasidir:

hamkorlik ishtirokchilarining o'zaro axborot almashinuvi;

turlicha kommunikativ vositalar yordamida o'qituvchi tomonidan talabalar bilan o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatlarni tashkil qilish;

muayyan maqsadni dasturiy asosda amalga oshirishni rivojlantirish va o'tkazish funksiyasini bajarish kabilar [4].

Pedagogik faoliyatda muomala, birinchidan, o'quv faoliyatini yakka tarzda bajarishning vositasi; ikkinchidan, tarbiya jarayonini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik tizimi; uchinchidan, ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi o'qituvchi bilan talabalar o'zaro munosabatining muayyan tizimini tashkil qilishning samarali usuli; to'rtinchidan, talaba individualligini takomillashtirish, iste'dodini qaror toptirish imkonini beruvchi jarayon ekanligi; beshinchidan, yakka faoliyatni «subyekt- subyekt» sifatida ro'yobga chiqarish asosi hisoblanadi.

Pedagogik muomalada psixologik aloqa o'rnatish alohida ahamiyatga ega, chunki talaba bilan shaxslararo munosabat ikkita muhim omil, ya'ni o'zaro hurmat, o'zaro ishonch negizida quriladi. Bunda o'qituvchi talabani huquqi, majburiyati (maqomi), uning maktab, jamoat joylari, oilada bajaradigan roli nimadan iborat ekanligini diqqat markazidan chetga chiqarmasligi lozim.

O'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish samarasi (samaradorligi) uning qat'iyatligi va talabchanligi fazilatlarida namoyon bo'ladi. Qo'shimcha shaklda, u o'ziga ham o'ta talabchan bo'lmog'i, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda nufuz, obro'-e'tibor qozonmog'i joiz.

Muomala jarayoni va hamkorlik faoliyatida o'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazishi natijasida ularda:

o'zini o'zi va o'zgalarni hurmat qilish;

o'zini o'zi va boshqalar faoliyati, xulqini baholash;

o'zini o'zi va o'zgalarni nazorat qilish;

o'zini o'zi anglash va o'zgalarni tushunish;

o'zini o'zi boshqarish (ham bilish faoliyatida, ham xulq-atvorida);

o'zini o'zi takomillashtirish va yangi fazilatlarini egallash;

voqelik mahsulini oldindan bashorat qilish shakllanadi [4].

Pedagogik jarayonlarning barqaror bo'lishi va shaxsga ijobiy ta'sir etishi uchun quyidagi guruhlariga oid metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

Ishontirish.

Shaxsiy namuna.

O'rgatuvchi mashqlar.

Rag'batlantirish va jazolash.

Nazorat va baholash metodi va hokazolar [5].

Alohida ta'kidlab o'tish joizki, dars intizomiga salbiy munosabatni tugatish choralari ichida jazolash metodi ham katta ahamiyatga ega. Jazolash orqali talabadagi intizomsizlik xulqini qayta tuzatish mumkin. Jazolash talabani o'z salbiy xatti-harakatlari ustida uylashga majbur qiladi, intizomsizligi uchun tengdoshlari hamda ustozlari oldida mulzam bo'lish, uyalish, o'zidan qoniqmaslik kabi hislar uni qiynay boshlaydi. Shaxsiyatga tegish, tahqirlash, jismoniy, tanga jarohat yetkazish bilan bog'liq jazolash usullarini qo'llash aslo mumkin emas. Maktabdagi jazo choralari o'qituvchilar, sinf rahbarlari va maktab ma'muriyatining og'zaki tanbehi, sinf

talabalarini o'rtasida ogohlantirish, uy vazifasini bajartirish uchun darsdan keyin olib qolish kabilardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq.

Jazolashga quyidagi pedagogik talabalar qo'yilgan:

ataylab sodir etilmagan intizomsizliklar uchun jazolamaslik;

talabani yetarli dalillarsiz jazolamaslik;

jazolashni tarbiyaning boshqa metodlari bilan uyg'unlashtirish;

pedagogik madaniyat doiralariidan chiqmaslik;

jamoatchilik fikri va talabani o'z xatosini tushunganligini inobatga olish;

talabani yosh va shaxsiy psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

O'qituvchilar o'quv jarayoni talabalarning biror-bir muhim shaxsiy xususiyat yoki qobiliyatlari, xohish-istagi mavjud bo'lmaganiga qarab:

intellektual;

mimik;

muloqotchanlik;

tashkilotchilik;

maxsus omillar yordamida tashkil etishi zarur.

Xarakterda irodaviy (iroda kuchi, qat'iylik, maqsadga erishuvchanlik), amaliy (mas'uliyatlilik, tartiblilik, ijrochilik, aniqlik), kommunikativ (mehribonlik, muomalalilik, aloqalar o'rnatish) xislatlarini talabalarda shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Odamlar bilan shaxsiy munosabatga tegishli xulq shakli yo'qligi yoki bo'sh rivojlanganligiga alohida e'tibor qaratish kerak. Yuqorida keltirilgan masalalar ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishi bilan bog'liq ayrim bo'shliqlarni to'ldirishga amaliy xizmat qilsa, o'yilgan maqsadga erishgan bo'lamiz.

Fikrimizcha, ayrim avtoritar o'qituvchilar talabalarga nisbatan o'ta qo'pollik, adolatsizlikka yo'l qo'yib, talabalarni o'zlaridan bezdiradilar. Natijada talaba bu o'qituvchining nafaqat o'zidan, balki u dars berayotgan fandan ham ko'ngli soviydi. Uning ko'nglida o'qituvchiga nisbatan hurmatsizlik, hattoki, qahr-g'azab ham paydo bo'ladi. Shuning uchun ham o'qituvchilar talabalarning shaxsi va ularning fikr-mulohazalarini hurmat qilgan holda harakat qilishlari lozim.

Ma'qullash va qoralash, rag'batlantirish hamda jazolash talabani intizomini tuzatishning samarali vositasi bo'lishi uchun u o'z vaqtida va adolatli tarzda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bunda talabani qiziqishi va hissiyotlarini o'rganish, ta'sir ko'rsatish jarayonida ularni hisobga olish muhimdir.

Xulosa va munozara. Muhit orqali ta'sir ko'rsatish usulida tarbiyachi tarbiyalanuvchining intizomni to'g'rilashi kerakligini to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatmasdan, boshqalar orqali yetkazadi. Bunday hollarda tarbiyachi talaba intizomidagi nuqsonlarni aniqlaydi, lekin har doim ham ularni to'g'ridan-to'g'ri muhokama qilavermaydi va jazolamaydi, balki mohirlik bilan talabani sezgisiga ta'sir ko'rsatadi, natijada talabani intizomida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Talabani ichki sezgilarini faollashtirish jarayonida undagi to'la uyg'unmagan ichki chuqur sezgilarni uyg'otish orqali ijobiy intizom o'rnatish tomonga intilishlariga sharoit yaratiladi. Intizomni yaxshilashga yo'naltirilgan qanday metod qo'llanilishidan qat'iy nazar, dars intizomiga salbiy munosabatdagi talabalarning faoliyatini doimiy nazoratga olish, baholab borish, tarbiyaviy-korreksion ishlarni doimiy ravishda olib borish imkoniyatini beradi. Agar intizomsiz talaba yaxshi tomonga o'zgarayotgan bo'lsa, olib borilayotgan nazorat uning salbiy xulq-atvordan to'la xalos bo'lmaganicha davom ettiriladi. Talabani rag'batlantirish maqsadida ijobiy tomonga o'zgarayotganligini ba'zi-ba'zida e'tirof etib turish ham foyda beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi PF–60-sonli Farmoni.
2. Asadov Yu., Musurmanov R. O'smirlar deviant xatti - harakatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. – T.: «Sano-standart», 2011. -8-b.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti, 2004. -8-b.
4. Axmedova M., Meliboeva R. Nutq psixologiyasi. – T.: «Chashma Print» MChJ 2014. -91-b.
5. G'oziev E.G., Melibaeva R.N. Ijtimoiy psixologiya. – T.: «Shahrizoda», 2009. 25-b.
6. Rashidov X.F., Musurmanov R., Dexkambaeva Z., Zokirov A.A., Alimxodjaeva S. Dars intizomiga salbiy munosabatdagi bolalarga nisbatan konstruktiv ta'sir etishning nazariy va metodologik asoslari. – T.: «Noshirlik yog'dusi», 2015. -104-b.
7. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. 1-j. – T.: «Fan», 1968.
8. G'oziev G'.E. O'smirlar to'g'risida umumiy tushuncha Psixologiya. -T : O'qituvchi. - 1994. - .133-137 - betlar.